

Vuk je bio genijalan čovjek, ali priprost i jednostavan, i on nikada ni djecu ni odrasle ne bi silio, da za volju nekih teoretskih postavaka bilo što (bilo koju riječ) rastavljaju na način, koji ne bi odgovarao njihovu jezičnom osjećanju. On je i u *Bukvaru* (1827), što ga je napisao »želeći od svega srca, da bi se učenje pisma u narodu našem oblakšalo«, pisao *muš-ka-rac*, *vrb-ljak*, *kvo-čka* i nije u tom vidio nikakav prijestup, nikakvo »nasilje nad jezikom«. On je u *Bukvaru* namještao slova »po redu, kako je koga (t. j. slova, op. moja) glas najlakše izgovoriti«, i da su se toga držali kasniji naši pravopisci, nikako ne bi mogli onako ekskluzivno tražiti, da se na pr. *golfski*, *nigde*, *popnem*, *pojmljiv* i slične riječi rastavljaju samo na *jedan* način — i to na onaj, na koji ih Vuk jamačno ne bi rastavljao *gol-fski*, *nig-de*, *pop-nem*, *poj-mljiv*.

U posljednjem svojem osvrtu prof. Belić se počeo približavati jednostavnijim (i prirodnijim) rješenjima, koja spominju prof. Mamuzić i prof. Jonke, i poneko rješenje, koje bi on prije bio zacijelo odbacio, sada mu više »ne bi bilo sasvim nemoguće«. Međutim ono, što je najosnovnije i što ga najviše odvađa od Vuka (a to je elastičnost, koja dopušta i dva i tri rješenja, a ne samo jedno, šturo i kruto), ono on, čini se, još nije prebrodio, premda je njegovo stajalište inače našem danas mnogo bliže, nego što je prije bilo.

O JEZIČNIM ELIPSAMA

Božidar Finka

Često se spoticemo o to, da li u jeziku treba koju riječ u rečenici ispustiti ili se ona mora izgovoriti, da se zadovolji gramatičkoj pravilnosti. U tome se najčešće osjećaju nesigurni đaci, kad pišu svoje zadaće, a kadikad i učitelji i profesori kod njihova ispravljanja. Moram kazati, da sam i sam u nastavničkoj praksi naišao na taj problem, a i nedavno sam prisustvovao maloj debati, gdje se raspravljalo to pitanje, pa sam odlučio da napišem nešto podrobnije o tom problemu, koji je u stručnoj terminologiji poznat pod imenom *jezične elipse*.

U elipsama se ispusti (ne izgovori se) koji dio cjeline, a ipak se sačuva isti smisao, kao i kad se izgovori čitava cjelina. Pretpostavlja se pri tome *jasnoća jezika*, razumijevanje onoga, što se hoće kazati. Ali ako se razumijevanje postiže kakvim drugim izražajnim sredstvima: mahanjem glave, pokretom ruku, mimikom, situacijom, asocijacijom i sl., onda se ne radi o elipsi, jer i ova izražajna sredstva imaju za sporazumijevanje isto značenje kao i govor (koji je, istina savršeniji i običniji, ali ipak

samo jedan od načina sporazumijevanja među ljudima). Dovoljno je samo da se sjetimo načina sporazumijevanja gluho-nijemih. Sporazumijevanje, koje govorno sposobni ljudi postižu uglavnom ili najviše *govorom*, gluho-nijemi postižu ostalim izražajnim sredstvima. Kod primitivnih naroda pokret se obilnije upotrebljava kao izražajno sredstvo nego kod civiliziranih, ali i civilizirani i ljudi na visokom kulturnom stupnju razvitka često svoj govor isprepleću i dopunjuju negovornim izražajnim sredstvima.

Ako se na pr. kaže: »Vatra!« i pri tome zaista pokaže na vatru, tu nema elipse, jer se rečenica dopunjuje upućivanjem. Rečenica je dakle izražena s dva izražajna sredstva: govorom (važna je pri tome i intonacija) i pokretom. Ono pokazivanje (pokret) ima značenje: gori, zapalila se, tamo je i slično. Takvo je tumačenje općenito prihvaćeno. Beogradski sveučilišni profesor dr. Aleksandar Belić u svom djelu »O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku« (Beograd, 1941) na str. 173. izrijekom napominje, da u takvim primjerima »... imamo potpun iskaz... bez obzira da li je za to upotrebljena jedna reč ili više«. To zato, jer u njima, kaže prof. Belić, »... vidimo vezu pojmova: (u ovom slučaju) ... pretstave o vatri i njenom bivanju u danom trenutku, na koje sa uzbuđenjem upućuje«.

Na pitanje: »Kamo putuješ?« može se na pr. odgovoriti: »U Zadar.« Tu samo pitanje isključuje svaki drugi pojam radnje (odgovor) osim one, koja se sadrži u pitanju, i zato je dovoljno odgovoriti — u *Zadar* mj. — *putujem u Zadar*. Prema tome pitanjem je determinirana radnja — *putujem*, a cilj odgovorom — u *Zadar*. Analogni su primjeri sa zanijekanim odgovorom, a njih je sijaset. Na pitanje »Da li si kupio odijelo?« dovoljno je odgovoriti: »Ne!«, pa da rečenica-odgovor bude potpuna. Rečenica-odgovor ista je kao i rečenica-pitanje sa zamjenom upitne rečenice jesnom ili niječnom formom (kako je u ovom primjeru). Dakle *ne!* poslije postavljenog pitanja isto je kao — *nisam kupio odijelo*.

Maretić u svojoj Gramatici i stilistici² (Zagreb 1931, str. 412. i 413.) govori o elipsama rečenice, a u Gramatici (maloj) od 1906. godine kaže: »Rečenice s izostavljenim glagolom zovu se eliptične.« Prema tome Maretić upotrebljava dva izraza: *elipsa rečenice* (velika gramatika) i *eliptična rečenica* (mala gramatika). *Elipsa je potpuno izostavljanje (neizgovaranje) koje rečenice* (glavne ili sporedne), a *eliptična je rečenica, kad se u njoj izostavi glagol*. Slično kao Maretić gledaju na ovaj problem i drugi poznati pisci gramatika slavenskih jezika. Ja ću se za ilustraciju poslužiti gramatikom V. Vondráka (Vergleichende slavische Grammatik², Göttingen 1928). I Vondrák razlikuje *elipsu (glavne) rečenice* (Ellipse von Haupt-

sätzen) i *elipsu rečeničnih dijelova* (Eclipse von Satzteilen). Ova potonja odgovara Maretićevoj *eliptičnoj rečenici*. Kao što se vidi, Vondrák govori samo o *elipsi glavne rečenice*, dok elipsu zavisne rečenice uopće ne spominje. Maretić međutim poznaje i *elipsu zavisne rečenice*, ali napominje, da je mnogo običnija *elipsa glavne rečenice*. Navest ću primjere za oba slučaja bilježeći *elipse* (sada i ubuduće) u zagradaama.

a) Elipsa glavne rečenice: Kad sam čuo, da si položio ispit (*tako mi je bilo*), kao da mi je spao kamen sa srca.

b) Elipsa zavisne rečenice: Domišljali su se (*da se domisle*), koji će koga nadmudriti.

Primjeri za eliptičnu rečenicu: Mi o vuku (*govorismo*), a vuk na vrata (*dode*). Kakav (*je*) otac, takav (*je*) sin. Lovac ispali i zeca pravo u glavu (*pogodi*).

I Vondrák i Maretić navode, a i primjeri pokazuju, da se u *eliptičnim rečenicama* obično izostavljaju *glagoli*, koji znače *kakvo kretanje ili govorenje*, i *oblici pomoćnog glagola biti* (*jesam*).

Florschütz (Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1940, str. 130.) rečenice, u kojima je izostavljen koji dio, zove »nepotpune ili krnje rečenice«. Takva se terminologija u dobroj mjeri uvriježila i u nastavi hrvatskoga jezika u osnovnim i srednjim školama. Maretić međutim luči »krnje« od eliptičnih rečenica i izrijeком kaže: »Nepotpune ili krnje rečenice ne treba zamjenjivati s eliptičnima...« (Gramatika 1906, str. 121., bilješka 2.) Između ostalih navodi primjer »*mi smo jučer bili u školi, a vi nijeste (jučer bili u školi)*«. Očito je, da ovakve primjere možemo poistovetiti s prije navedenim *ne!* (nisam kupio odijelo).

U najnovijoj našoj gramatici od 1952. (Brabec-Hraste-Živković: Gramatika hrv. ili srp. jezika) nema nijednog od spomenutih naziva rečenica, nego se utvrđuje: »Ponekad se izostavljaju spone imenskog predikata: Kakva sjetva, takva žetva« i »Rečenica može biti i bez glagolskog predikata... Pjesma i smijeh.«

Iz svega, što je rečeno, izlazi, da nazivi »krnja« i »nepotpuna« rečenica nisu pogodni za značenje, koje im se pridaje, jer ne odgovaraju logici rečenice, pa bi ih se trebalo kloniti. Rečenica je uvijek, pa i kad je »krnja«, ipak rečenica, t. j. odgovara jednom logičkom sudu, kojemu je ona izraz. Kao što sud o nečemu ili jest zaista sud ili nije sud, a ne nešto »krnje«, tako je i rečenica kao njegov izraz (bez obzira, kojim se izražajnim sredstvom izrazi) potpuna rečenica ili nije rečenica. Osim toga u mnogo slučajeva t. zv. »krnje« rečenice i nisu »krnje«, jer su determinirane kojim negovornim izražajnim sredstvom (primjer — vatra!), a

ako i jesu »krnje«, onda je to samo prividno, jer se izostavljeni dijelovi razumijevaju ili se sadrže u izrečenima (*pišem, t. j. ja pišem. Ples i svirka!* dobiva značenje rečenice situacijom i senzacijom, a kad o njoj čitamo ili čujemo, onda još i asocijacijom. Iz toga izlazi, da se u ovakvim slučajevima uvijek radi o *prividnom izostavljanju kojeg dijela rečenice*. Ovakve bismo primjere, za razliku od eliptičnih rečenica, mogli nazvati — *nepravim eliptičnim rečenicama*.

Mislim, da bi se ovdje moglo nešto kazati i o t. zv. »besubjektivnim« rečenicama. To zato, što je taj naziv protivan učenju, da se rečenica sastoji od *subjekata* i *predikata*. Tako u spomenutoj gramatici iz g. 1952. na str. 166. čitamo: »Drukčije su *besubjektne rečenice* (misli se drukčije od onih s prividno izostavljenim kojim dijelom, primjeri: *pišem, ples i svirka!*). Govoreći o nekim pojavama, ne mislimo, tko radnju vrši. U takvim rečenicama ne može onda ni biti subjekta. U njima nije subjekt neizrečen, nego ga uopće nema. U njima je glagol u trećem licu jednine. Takav glagol zove se *bezličan*: Grmi, Sviće, Govori se.«

U tim se rečenicama zaista ne izgovara vršilac radnje, a ukoliko se i ne misli na njega, niti se čak ne razumijeva, te su rečenice ipak rečenice (subjekt-predikat), jer i u njima postoji po Beliću »veza pojmova, na pr. (u ovom slučaju) ... grmljavine i vremenske pretstave o njenu vršenju u sadašnjosti«. Sve nas to upućuje, da rečenicu i njene dijelove moramo promatrati u čitavoj jezičnoj stvarnosti uzimajući u obzir sve izražajne mogućnosti. Zato će i ovdje bolje odgovarati naziv *rečenice s prividno izostavljenim kojim dijelom* (subjektom) ili *neprave eliptične* (zapravo neprave eliptične bezlične) nego naziv »besubjektne« rečenice.

Posebnu kategoriju elipsa tvore *leksičke elipse*. Maretić ih posebno ne spominje, dok Vondrák o njima govori u pasusu o elipsi rečeničnih dijelova i navodi, u kojim se slučajevima izostavljaju pojedine riječi. U elipse ovakve vrste ne možemo uvrstiti pojedinačne nazive stvari (većinom imenice), koje zovemo *riječi*. Riječ *klupa* se na pr. povezuje uz vizualnu predodžbu ili uz asocijaciju s predmetom *klupa*. Predmet, koji označuje riječ *klupa*, sadrži u sebi sve ono, što je nužno, da se dobije predodžba *klupa*. Prema tome je i *riječ klupa* izraz za sve determinante *predmeta klupa*, te je kao takva nalik na okamenjenu rečenicu, ali je tako jasno određena, da logički ne postoji elipsa. (To je problem značenja riječi!)

Leksičke su elipse one izostavljene riječi, koje se općenito razumijevaju po smislu, ili ih barem razumijeva subesjednik. Takve se riječi ne izostavljaju zbog pleonastičnosti izraza, nego radi njegova skraćivanja.

Leksičke elipse zbog skraćivanja izraza, bilo da se općenito razumijevaju, bilo da ih razumijeva subesjednik, nalaze se u slijedećim primje-

rima: Otac mi šalje (*novac*) svaki mjesec; Moj (*muž*) radi u tvornici; Pitat ću svoje (*ukučane*) za savjet; Naši (*rodaci*) su se opskrbili ugljenom; U Primorju (*Hrvatskom*) je blaga klima i t. d. Vondrák između ostalih donosi ovaj primjer iz *Rada* 231, 33: »*Hoću koju (scil. reč) da ti kažem.*«

Ima i primjera leksičkih elipsa, gdje bi inače bili upotrebljeni općeni nazivi (ukoliko se ovi ne zamjenjuju eufemističkim izrazima).

Posebnu skupinu leksičkih elipsa čine elipse u vjerskoj terminologiji. Taj je običaj primljen u naš jezik raznim posredstvima iz starozavjetnih hebrejskih knjiga. Slična je elipsa i u primjeru: Griješnom ti se svojom (*dušom*) kunem.

Iako bismo mogli nabrojiti mnogo primjera leksičkih elipsa, one su ipak dosta ograničene. Mnogo su češći i običniji primjeri, u kojima je elipsa tek prividna, što zapravo znači, da u tim primjerima i nema elipse.

U spomenutoj naime debati postavljalo se pitanje, da li treba reći *zbornica profesora klasične gimnazije*, ili je dovoljno kazati *zbornica klasične gimnazije*, da li *radna soba Akademijina Rječnika* ili *radna soba obrađivača Akademijina Rječnika*. Mislim, da bi u tim primjerima bile suvišne dopune *profesora* i *obrađivača*. Kad se izgovaraju nazivi *zbornica*, *radna soba* i sl., uvijek se pretpostavljaju i lica, koja *zbore* ili *rade*, po kojima se te prostorije tako i zovu. Upotrebom nadopuna *profesora* i *obrađivača* (lica) izraz bi samo postao tromiji, a na jasnoći se ne bi ništa dobilo. U primjeru *jedaća soba* nikome ni na um ne pada da kaže *jedaća soba ljudi* (ili određenije *ukučana*), jer se riječi *jedaća* i *soba* normalno povezuju samo za ljude, a ako se ipak misli na kakvu životinju (psa, mačku), onda se to posebno naglašuje. Ako imamo na umu, da se *radna soba* može zamijeniti sa *radionica*, a *jedaća soba* sa *blagovaonica*, onda je još očitije, da se u takvim primjerima ne radi o izostavljanju riječi. Takvi su primjeri (u kojima prividne leksičke elipse bilježim u zagradama): učionica (*učenika*) klasične gimnazije, vježbaonica (*učenika*) učiteljske škole, radionica (*radnika*) kućnih potrepština, čistionica (*čistača*) svih vrsta tkanina, krojačnica (*krojača*) muškog rublja i t. d., i t. d. Očito je, da se u svim ovim primjerima ne radi o leksičkoj elipsi, odnosno da su u njima *prividno izostavljene* pojedine riječi, pa bismo ih mogli nazvati — *leksičkim nepravim elipsama*.

PITANJA I ODGOVORI

O POMICANJU ENKLITIKE
PREMA POČETKU REČENICE

Piše nam jedan naš čitalac, inače urednik naučnog časopisa i naučnih izdanja, kako ima neprilikâ i s piscima i s lektorima pri jezičnom redigiranju tekstova. S jedne strane pisci su vrlo osjetljivi na svaku promjenu svoga teksta, a s druge strane lektori mijenjaju tekstove i ondje, gdje se čini, da nije ni potrebno. S tim u vezi postavlja nekoliko pitanja o jezičnim izričajima, koji se češće pojavljuju.

Prvo je pitanje, »može li se pomicanje enklitike prema početku rečenice smatrati normalnom pojavom u razvoju hrvatskoga književnog jezika (osim, dakako, nekih pretjeranosti, kao što je na primjer odvajanje enklitikom složenih imena ili imena i prezimena)«. To pitanje postavlja stoga, što jedan njegov suradnik tvrdi, da prebacivanje enklitike prema početku rečenice nije neka organska pojava u razvoju hrvatskoga književnog jezika, nego »neke vrste politička demonstracija« negativnog političkog osjećanja, »s kojim se je, uostalom, i pojavila«.

Da bi se dao odgovor na to pitanje, valja nešto reći o redu riječi u našem jeziku, jer položaj enklitike u rečenici ide u to poglavlje gramatike. Red je riječi u našem jeziku prilično slobodan pa najčešće ovisi o važnosti pojedine riječi u rečenici. Premda pri običnom redu riječi subjekt dolazi ispred predikata (*Vino i mudroga pobudali*), ipak u rečenici, kojom želimo osobito istaći glagolsku radnju, može predikat stajati i ispred subjekta (*Stigli su svi borci osim Marijana*). Slično je i s drugim dijelovima rečenice, pa je čak i položaj enklitika u rečenici dosta slobodan, iako su one kao riječi bez naglaska vezane na neka određena mjesta u rečenici. Tako je poznato, da enklitika ne može stajati na prvom mjestu u rečenici, a ako koja ipak stoji, tada

dobiva akcent i zapravo prestaje biti enklitika. Enklitika ne može stajati ni na početku drugoga dijela rečenice, koja je prekinuta uklopljenom rečenicom, no protiv toga dosta griješe naši novinari. Određen je i položaj enklitike iza nekih veznika, a i položaj enklitikâ jedne za drugom, ako ih ima više. U svima drugim slučajevima odlučuje opći red riječi u rečenici po načelu važnosti pojedinih dijelova rečenice. Da to ogledamo na nekoliko primjera!

Ako rečenicom ne ističemo neke njezine dijelove, tada je subjekt redovno na prvom mjestu, predikat na drugom, objekt stoji iza prelaznoga glagola, atribut ispred glagola, apozicija bez dodatka ispred imenice. Takva bi na pr. bila rečenica: *Naši rudari jutros iskopaše deset tona ugljena*. U takvim rečenicama enklitika redovno teži na drugo mjesto u rečenici: *Naši su rudari jutros iskopali deset tona ugljena*. To nam potvrđuje narodni govor novoskokavskog područja, narodna književnost, a i noviji književnici, i hrvatski i srpski, i iz 19. i iz 20. stoljeća. Potvrde za na rodni jezik nalazimo u Maretićevoj *Gramatici i stilistici*, a iz književnog jezika hrvatskog ili srpskog eto nekoliko primjera: *Neki je čovjek stajao poda mnom* (V. Nazor, 71¹); *Sve je to samo firma* (S. Kolar, 122); *A sve je to bilo teško* (M. Krleža, 137); *A ta je ideja grizla i kopala u Lobaru Štefu cijelo vrijeme putovanja* (M. K., 146); *Crni se zemljokoci dizali od granata lijevo i desno* (M. K., 154); *Najveća je gomila naroda kraj puta, na jednoj položitoj rudini* (S. Ranković, 195); *Seljani su ga sretali svakog časa* (S. R., 79); *Marko se u onom uzbuđenju, ne*

¹ Nazorovi, Kolarovi i Krležini primjeri potječu iz njihovih pripovijedaka u zbirci *Moderni hrvatski pripovjedači*, Zagreb, 1934. Lazarevićevi su primjeri iz zbirke *Pripovetke*, Beograd, 1950., Rankovićevi iz *Gorskog cara*, Bgd, 1950., sve u izdanju Jugoslavenske knjige.